

Gordana MUŠURA*
Univerzitet Crne Gore

INTERKULTURNA KOMUNIKATIVNA KOMPETENCIJA UČENIKA ZAVRŠNOG RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE NA CRNOGORSKOM PRIMORJU

Apstrakt: Predmet ovog rada je prikaz rezultata istraživanja čiji je primarni cilj bio da ispita i utvrdi u kolikom stepenu je kod učenika završnog razreda osnovne škole na teritoriji opštine Budva razvijena interkulturalna komunikativna kompetencija (u daljem tekstu IKK). Ovo istraživanje se nadovezuje na prethodno opsežnije istraživanje koje je sprovedeno 2016. godine za potrebe izrade doktorske disertacije i obavljeno je na mnogobrojnijem uzorku ispitanika i u većem broju škola na crnogorskom primorju. U njemu se u širem opsegu ispitivao koncept interkulturalnosti, a naročito sticanje i razvijanje IKK učenika u nastavi italijanskog jezika kroz upoređivanje stavova učenika i njihovih nastavnika. Ovog puta smo usmerili pažnju samo na učenike, ali smo pored onih koji uče italijanski jezik uključili i učenike koji uče nemački i francuski kao drugi strani jezik u osnovnoj školi, pored engleskog, koji je svima prvi strani jezik još od prvog razreda. Usled priliva velikog broja stranaca na crnogorsko primorje (naročito iz Turske, Ukrajine i Rusije) u poslednje dve godine, znatno se povećao i broj učenika iz ovih zemalja, što je dovelo do promenjenog profila učenika i sastava odeljenja u školama. Stoga smo posebno želeli da saznamo kako u ovom novom kontekstu nastave učenici, kako domicilni, a tako i stranci, stupaju u međusobne interkulturalne kontakte i razvijaju svoje socijalne veštine, a naročito veštine povezivanja, otkrivanja, interakcije i saradnje, te da li time unapređuju i svoja interkulturalna znanja i stavove.

Ključne reči: *interkulturalnost, maternja i ciljna kultura, interkulturalna kompetencija, interkulturalna „na delu” u učionici, integracija učenika stranaca u nastavni process.*

---

* gordanamusura@gmail.com

I Uvod

Usled promenjene geopolitičke situacije u Evropi i novih migracija stanovništva, u poslednje dve godine prisutan je veliki broj stranaca u Crnoj Gori. Tačan broj je veoma teško utvrditi jer se on menja iz dana u dan, određeni broj stranaca se doseljava, neki od njih odlaze iz Crne Gore u druge zemlje Evrope ili u SAD, a neki se vraćaju u svoje matične države. Kako navodi portal N1 BiH¹, na dan 17.06. 2023. godine, prema podacima MUP-a Crne Gore, u Crnoj Gori je boravilo 94.908 stranaca na privremenom boravku, stalnom boravku i po osnovu privremene zaštite. To su uglavnom strana lica iz Rusije, Turske, Ukrajine i Azerbejdžana koja dolaze u Crnu Goru iz različitih razloga. Rusi i Ukrajinci uglavnom dolaze da bi pobjegli od rata u Ukrajini, stanovnici Azerbejdžana zbog nestabilnosti u svojoj zemlji i potrage za zaposlenjem, a stanovnici Turske iz poslovnih razloga, kako zbog otvaranja novih turskih kompanija u Crnoj Gori, tako i zbog nalaženja boljeg posla.

Pošto prema poslednjem zvaničnom popisu stanovništva² koji je održan 2011.godine u Crnoj Gori živi 600.000 stanovnika, očigledno je da je ovaj ogroman priliv stranaca uticao da se znatno promeni demografska struktura stanovništva ove zemlje. Ako se uzme u obzir i činjenica da većinu novopridošlih stranaca čine uglavnom mlađi ljudi koji dolaze sa svojim porodicama, uključujući i decu školskog uzrasta, evidentno je da se ova promenjena struktura stanovništva reflektovala i na školski sistem i profil učenika u onim opštinama u Crnoj Gori u koje se doselio veliki broj stranaca, kao što su sve primorske opštine i glavni grad Podgorica. Otuda i naše interesovanje da kroz stavove i mišljenja učenika 9. razreda iz tri osnovne škole na teritoriji opštine Budva saznamo kakva je savremena sociolingvistička situacija u tim školama, a sa posebnim osvrtom na integraciju učenika stranaca u crnogorski nastavni proces. Ova integracija bi trebalo da se odvija u skladu sa postulatima savremene škole koji promovišu interkulturno obrazovanje i sticanje interkulturene kompetencije koja će omogućiti učenicima da postanu kulturno senzitivni, da razvijaju toleranciju prema kulturno različitim osobama, osećanje empatije i razumevanje za „drugost”. Cilj našeg istraživanja je da utvrdimo u kolikoj meri i kako se odvija interkultura „na delu”, odnosno kako domaći učenici i njihovi novi drugovi stranci u učionici i van nje stupaju u interkulturnu komunikaciju i pritom razvijaju svoje socijalne i interpersonalne veštine, interakciju i sa-

¹ Preuzeto sa <https://rtnk.me/drustvo/skoro-100-000-stranaca-sa-dozvolom-boravka-zivi-u-crnoj-gori/> 17.06.2023

² Monstat. (2011). [https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf)

radnju, izgrađuju stavove i mišljenja, unapređuju svoja interkulturalna znanja i ujedno stiču interkulturalnu komunikativnu kompetenciju.

Odlučili smo da za uzorak ovog empirijskog istraživanja uzmemo učenike samo iz osnovnih škola na teritoriji opštine Budva u kojoj boravi veoma veliki broj stranaca i koja može poslužiti kao reper u ovom istraživanju za kompletno crnogorsko primorje.

U posljednje dve godine u sve tri škole u budvanskoj opštini upisan je veliki broj dece stranaca koja pohađaju nastavu zajedno sa decom koja su domicilni stanovnici Budve i Petrovca. Upis se odvija kontinuirano pošto je i dalje prisutan dolazak stranih državljana, pa podaci o broju stranaca koje navodimo ovde imaju tendenciju porasta. Podatke smo dobili za dan 15.09.2023. godine. Prema navodima gospođe Rade Kokotović, zamenice direktora osnovne škole „Stefan Mitrov Ljubiša” u Budvi, ukupan broj upisanih učenika u školskoj 2023/24. godini je 1800, a od tog broja su 252 učenika stranci, što čini 14% od ukupnog broja učenika. Shodno podacima koje smo dobili od gospođe Sonje Radović, psihološkinje, i gospođe Ane Šćekić, profesorke u osnovnoj školi „Druga osnovna škola” u Budvi, istog datuma je u ovoj školi bilo upisano 1850 učenika, a od tog broja njih 586 su stranci, što čini jednu trećinu od ukupnog broja učenika. Na osnovu podataka koje nam je saopštila gospođa Ivana Kurtović, direktorka osnovne škole „Mirko Srzentić” u Petrovcu, istog dana je u ovoj školi bilo upisano 300 učenika, od kojih su 100 učenika stranci, što takođe čini jednu trećinu ukupnog broja učenika.

Stoga ćemo u radu predstaviti osnovne značajke interkulturalne kompetencije (u daljem tekstu IK), kao i IKK koja nam je od posebnog značaja budući da želimo da analiziramo sociolingvistički profil savremene učionice i njenih đaka u kontekstu novih migracionih kretanja i prisustva učenika stranaca u njima. Takođe ćemo predstaviti osnovne rezultate jednog mnogo opsežnijeg istraživanja koje je obavljeno školske 1915/16. godine na mnogo većem uzorku ispitanika u deset škola iz gotovo svih primorskih gradova Crne Gore i u kome smo uporedno ispitivali stavove učenika i njihovih nastavnika o raznim aspektima kulture i interkulture u kontekstima nastave italijanskog jezika. Za potrebe ovog istraživanja prezentovaćemo rezultate samo onih segmenata koji su od značaja za ovaj naš rad.

II Interkulturalna kompetencija u nastavi L2

Sam termin IK potiče od Bajrama koji je svojim istraživanjima i radom na stvaranju programa jezika pri Savetu Evrope stvorio konceptualni okvir IK. U svom prvom radu na ovu temu Bajram i Zarat (Byram & Zarate 1997,

cit. u Larzen 2005: 34) definišu interkulturno ponašanje kao „dovođenje u vezu dve kulture”, tj. sticanje sposobnosti da se „sagleda kako se različite kulture odnose jedna prema drugoj sa aspekta njihovih međusobnih sličnosti i razlika i da se postane posrednik, tj. medijator među njima”. „Ovo posredovanje”, prema rečima istih autora (ibid.), podrazumeva „da smo u stanju da se pogledamo iz jedne „spoljašnje” perspektive tokom naših susreta i interakcija sa drugim ljudima”, kao i da izvršimo analizu i uskladimo i prilagodimo svoje sopstveno ponašanje i svoje vrednosti i uverenja koja vezujemo za ovakve situacije. To takođe znači da shvatimo perspektive ostalih ljudi koje su drugačije od naših, kao i da preispitamo vlastite poglede.

Bajram (Byram 2003:62, cit. u Larzen ibid.: 35) razvrstava interkulturalna znanja i veštine na sledeći način:

- „stavovi (savoir être): radoznalost, otvorenost i spremnost da se prevaziđe i otkloni neverica u druge kulture i ubeđenje da je vlastita kultura jedina”;
- „znanje (savoirs): o društvenim grupama i identitetima i njihovim proizvodima, te kako oni funkcionišu u praksi u sopstvenoj i u zemlji sagovornika, kao i o opštim procesima društvene i individualne interakcije”;
- „veštine interpretiranja i povezivanja (savoir comprendre): sposobnost da se interpretira dokument ili događaj iz neke druge kulture, da se objasni i dovede u vezu sa dokumentom iz svoje maternje kulture”;
- „veštine otkrivanja i interakcije (savoir apprendre/faire): sposobnost da se usvoji novo znanje o kulturi i kulturnoj praksi i sposobnost da se barata znanjem, stavovima i veštinama kada su komunikacija i interakcija ograničene u realnom vremenu”;
- „kritička kulturna osvešćenost /političko obrazovanje (savoirs’engager): sposobnost da se kritički i na osnovu eksplicitnih kriterijuma vrednuju perspektive, praksa i proizvodi u vlastitoj i stranoj kulturi i zemlji (Byram 2000)”.

Dakle, interkulturalna kompetencija, kako navodi Vučo (2013: 373), poznata kao tehnički pojam, upotpunjava pojam komunikativne kompetencije i uvodi se kao veština. Ona je veština stvarne interakcije sa ljudima koji potiču iz različitih kultura (Byram 2004: 297). U školskom ambijentu, tj. učionici se postepeno stiču IK veštine u zavisnosti od stepena kulturne osvešćenosti učenika i sposobnosti nastavnika da stvori takvu klimu u učionici u kojoj će se razvijati vidovi interkulturalnog opštenja. Stoga veštine interkulturalne komunikacije prolaze više faza (ibid.):

- „razvijanje svesti i prihvatanja – razvijanje svesti o tome da mi vidimo druge i drugi nas na sebi svojstven način”, što se objašnjava postojanjem mentalnog softvera;
- „znanje – potrebno je upoznati kulturu drugog kao i svoju, da bi se imalo šta razmenjivati”;
- „veština interakcije i posredovanja – zavise od prethodna dva elementa, ali i od ličnog iskustva i umeća”.

Kroz razvijanje gore navedenih faza postepeno bi se trebalo postići sledeći ciljevi: senzibilizacija na kulturne vrednosti, tolerancija prema različitosti, stvaranje klime dijaloga i otvorenosti i usvajanje znanja o društvenom kontekstu novog jezika³.

III Interkulturalna komunikativna kompetencija

Kada se komunikativna kompetencija kombinuje sa interkulturalnom, stvara se interkulturalna komunikativna kompetencija, kako naglašava Bajram (1997), tvorac ovog koncepta. Steći IKK znači, po njegovom mišljenju, „razviti sposobnost za interakciju u složenim kulturnim kontekstima među ljudima koji imaju više od jednog kulturnog identiteta i jezika”. Isti autor ističe da bi učenici trebalo da budu opremljeni „sredstvima za ispitivanje i analiziranje kulturne prakse i značenja sa kojima se susreću” (ibid.:19).

Bajram (ibid.: 70–71 prema Vrbova 2006: 5) koristi dva termina: IK i IKK i pravi razliku između njih. IK se odnosi na sposobnost posredovanja između kultura i komunikacije sa pripadnicima druge kulture na maternjem jeziku, dok se IKK odnosi na istu sposobnost, ali kada se u komunikaciji koristi strani jezik.

Govoreći o IKK Bajram (2000, 1997: 70–71) ističe da „uspešan interkulturalni susret zahteva od učesnika sposobnost da se posreduje između kultura na neizvornom jeziku, tj. sposobnost da se kreće prema međuprostoru ili trećoj kulturi”, pa tu sposobnost naziva IKK.

Bajram (ibid.) vidi IKK kao kompleksni sistem koji se razvija kao rezultat različitih iskustava neizvornog govornika, kao što su formalno obrazovanje, praktičan rad i nezavisno učenje⁴.

³ Preuzeto i adaptirano iz doktorske disertacije (vidi Mušura, 2019: 104)

⁴ Preuzeto i adaptirano iz doktorske disertacije (vidi Mušura, 2019: 105)

IV Pregled istraživanja sprovedenog u školskoj 2015/16. godini

Istraživanje je obavljeno krajem aprila i početkom maja meseca školske 2015/16. godine među učenicima devetog, tj. završnog razreda osnovne škole i njihovim nastavnicima u deset škola na teritoriji crnogorskog primorja.

Cilj istraživanja je bio usmeren na proučavanje koncepta interkulturalnosti i sticanja IKK u nastavi stranih jezika, a posebno italijanskog, te ispitivanje stavova, mišljenja i iskustava nastavnika i učenika o tretmanu kulture i interkulture u školi. Zatim, želeli smo da utvrdimo u kolikoj meri učenici poseduju kulturnu osećajnost i osvešćenost, a nastavnici interkulturalnu kompetenciju. (p. 189). Rezultati istraživanja su prezentovani uporednom analizom obe grupe ispitanika.

Za potrebe ovog istraživanja su nam od posebnog značaja rezultati i zaključci koji se odnose na učenike, pa ćemo se stoga osvrnuti na sadržaj upitnika za učenike koji je bio podeljen u šest oblasti. U prvom delu, pored par ličnih podataka, ispitivali smo iskustvo učenika u učenju stranih jezika i komunikaciji sa izvornim govornicima. Drugi deo upitnika je razmatrao stavove učenika u vezi sa izučavanjem italijanske kulture tokom nastave italijanskog jezika, kao i njihovo poimanje kulture u kontekstu nastave stranih jezika. Većina učenika je istakla važnost izučavanja kulture tokom nastave jezika, kao i poređenja maternje kulture sa ciljnom, tj. kulturom italijanskog jezika koji izučavaju u školi. Učenici su izrazili želju da se više bave interkulturalnim sadržajima i da na konkretan način, tj. kroz susrete sa svojim vršnjacima Italijanima bolje upoznaju njihov svet kulture. U trećem delu su se analizirali aspekti kulture u udžbenicima italijanskog jezika i drugom nastavnom materijalu. Velika većina učenika smatra da su kulturne teme dobro prezentovane, ali da nedostaje interkulturalnih sadržaja. Pitanja u četvrtom delu upitnika su se odnosila na stavove i mišljenje ispitanika o maternjoj kulturi. Skoro polovina ispitanika ne smatra da je važno podučavati maternju kulturu uz ciljnu, što je pogrešno. Naime, pošto učenik odrasta uz svoju kulturu i dalje formira svoju ličnost, stoga će bolje prihvatiti i razumeti i kulturu stranog jezika koji uči. Stoga je potrebno posvetiti znatno veću pažnju operacionalizaciji ovog segmenta u nastavi kako bi učenici bili u stanju da vrše upoređivanja između svoje maternje i ciljne kulture i ujedno izgrađuju svest o različitostima i toleranciji prema različitostima. Baveći se ovakvim aktivnostima oni postaju kulturno osvešćeni i osećajni, što ih postepeno vodi i do sticanja IKK.

U petom delu su se ispitivala saznanja, pogledi i mišljenja učenika o interkulturalnosti. Više od polovine ispitanika neposredno na časovima stranih

jezika, ili posredno tokom nastave drugih predmeta, susrelo se sa osnovnim značajkama interkulturalnosti i u ranijim razredima, što je veoma pozitivno, budući da učenici poseduju određena prethodna znanja i stavove, ponekad su to i stereotipi i predrasude, na koje obrazovanje može uticati da bi se kod njih povećala kulturna osvešćenost. Ako se ta prethodna znanja tokom interkulturalnog obrazovanja konfrontiraju sa novim saznanjima u što ranijem školskom uzrastu, to će doprineti bržem razvijanju kulturne osvešćenosti i sticanju IKK učenika. Takođe će ih pripremiti za budući život i rad u multikulturalnom i plurilingvalnom društvu.

U šestom delu se razmatrala kulturna osećajnost i osvešćenost učenika, pa smo želeli da ispitamo i utvrdimo u kojoj meri su oni kulturno osvešćeni i interkulturalno osetljivi. Stoga smo ponudili jedanaest tvrdnji koje su formulisane sledeći Benetov (Bennett 1993) Razvojni model interkulturalne osećajnosti. Model sadrži skalu sa šest stadijuma kroz koje prolazi osoba koja stupa u kontakte sa osobama iz različitih kulturnih miljea. Ovi stadijumi prate transformaciju osobe koja posmatra kulturno različite osobe kroz prizmu etnocentričnosti i postepeno se menja i usvaja etnorelativni pogled. Otuda smo želeli da saznamo da li u tvrdnjama naših učenika prevladuje etnocentrični ili etnorelativni pristup. Zaključili smo da su naši ispitanici generalno posmatrano stigli do polovine svog puta od etnocentričnog ka etnorelativnom poimanju interkulturalnosti pošto je jedna polovina iskazala svoj etnocentrični, a druga etnorelativni pogled.

Stoga smo uputili apel svim akterima u nastavi, a naročito nastavnicima i drugim stručnim licima koja učestvuju u kreiranju nastavnih planova i programa, da uvrste što više interkulturalnih sadržaja i aktivnosti u nastavu stranih jezika kako bi se kod učenika sve više razvijala interkulturalna osećajnost i sve više usvajao etnorelativni pogled koji ima za cilj da učenike i nastavnike podstakne na interkulturalno razmišljanje, izgradi ili poveća njihovu svest i pozitivne stavove o različitostima i tako doprinese sticanju njihove IKK⁵.

V Rezultati istraživanja školske 2023/24. godine

Anketa je sprovedena početkom septembra školske 2023/24. godine. Radilo ju je 154 učenika devetog, tj. završnog razreda osnovne škole, odnosno 62 dečaka (41%) i 90 devojčica (59%), koji pohađaju tri osnovne škole na teritoriji opštine Budva. To su škole „Stefan Mitrov Ljubiša” i „Druga osnovna škola” u Budvi, kao i škola „Mirko Srzentić” u Petrovcu.

⁵ Preuzeto i adaptirano iz doktorske disertacije (vidi Mušura, 2019: 217, 227, 246, 253)

Najveći broj ispitanika je bio iz škole „Stefan Mitrov Ljubiša”, njih 95 ili 62%, zatim iz škole „Druga osnovna škola”, njih 46 ili 30%, a najmanje iz škole „Mirko Srzentić” u Petrovcu, njih 12 ili 8%. Ova razlika u broju ispitanika je bila očekivana budući da je škola u Petrovcu znatno manja i ima samo jedno odeljenje devetog razreda.

U anketi za učenike (Prilog 1) koja nam je poslužila kao sredstvo za prikupljanje podataka je korišćen upitnik sa pitanjima zatvorenog i otvorenog tipa. Ukupno smo formulisali 36 pitanja, od kojih su 26 pitanja zatvorenog, a 10 pitanja je otvorenog tipa. Stoga su u obradi podataka korišćene kvantitativna i kvalitativna analiza. Prva dva pitanja se odnose na lične podatke u vezi sa polom i školom koju ispitanici pohađaju, dok su narednih nekoliko pitanja usmerena na informacije koje se odnose na strane jezike koje uče, da li su boravili u inostranstvu i kakvo je njihovo iskustvo u komunikaciji sa strancima. Njima želimo da utvrdimo kakve su socijalne predispozicije i preduslovi učenika za sticanje IKK.

Budući da svi učenici uče engleski jezik tokom čitavog perioda osnovne škole, naše treće pitanje se odnosilo na izučavanje drugog stranog jezika koji se u crnogorskim osnovnim školama uči tokom poslednje četiri godine, odnosno od šestog do devetog razreda. Stoga smo želeli da saznamo koji drugi strani jezik uče u školi kao obavezni izborni predmet pored engleskog. Njih 18% uči francuski jezik, 41% ispitanika uči italijanski jezik, a 42% đaka uči nemački jezik.

Četvrto pitanje se odnosilo na učenje nekog drugog stranog jezika u vannastavnom kontekstu, pa je 28% ispitanika odgovorilo da uče još neki jezik. Među njima njih troje uči kineski i turski jezik, dva učenika uče korejski, a po jedan učenik uči španski, japanski, danski i ruski jezik.

Nekolicina njih uče još i italijanski i nemački kao treći strani jezik u vannastavnom kontekstu (pitanje br. 5).

Šesto pitanje se odnosi na to da li su ikada putovali u inostranstvo i imali kontakte sa strancima. Potvrđan odgovor je dalo 62% učenika.

Oni u narednom, tj. sedmom pitanju navode zemlje u kojima su bili. To su Italija (30 ispitanika), Srbija (21), Bosna i Hercegovina (20), Hrvatska (17), Grčka (16), Nemačka i Francuska (15), Turska (11), Španija (10), Austrija i Mađarka (9), Švajcarska i Albanija (8), Makedonija i Bugarska (7), Slovenija (6), Rusija (5), Holandija i Češka (4), Malta i Ujedinjeni Arapski Emirati (3), Ukrajina, Luksemburg, Švedska, Rumunija i Kosovo (2), kao i Lihtenštajn, Maroko, Nigerija, Indonezija, Kanada, SAD, Tunis, Izrael, Belgija, Brazil, Jermenija i Slovačka (1). Tri ispitanika su napisala „sve zemlje Balkana”, jedan ispitanik je još dodao „i još mnogo”, a jedan učenik je napisao „dosta zemalja Evrope”.

U osmom pitanju nas interesuje na kom jeziku su učenici komunicirali sa strancima, pa oni na prvom mestu navode engleski jezik (njih 82%), zatim maternji (9%), pa ruski, francuski i italijanski (1%).

Njih 5% se izjasnilo da je komuniciralo na nekom drugom jeziku, pa su u odgovoru na deveto pitanje naveli da su još komunicirali i na kineskom, turskom, albanskom, jermenskom, makedonskom i danskom jeziku. Stoga zaključujemo da među anketiranim učenicima ima i onih koji se služe i nekim drugim jezicima koji se inače ne uče u školama u Crnoj Gori, ali da u svojim međunarodnim i interkulturalnim kontaktima pretežno upotrebljavaju engleski jezik koji postaje svojevrsni *lingua franca* modernog globalizovanog i digitalizovanog sveta.

U desetom pitanju smo želeli da saznamo kako se odvijala njihova komunikacija sa strancima. Njih 46% je odgovorilo da su komunicirali kroz direktni kontakt sa osobama iz drugih zemalja, kao što su poznanici i prijatelji, 37% ispitanika je navelo da su stupali u kontakte sa strancima prilikom letovanja, zimovanja i drugih turističkih putovanja, njih 10% je imalo online komunikaciju na društvenim mrežama, forumima ili e-kupovini, a njih 6% je ostvarilo komunikaciju na neki drugi način, pa u odgovoru na jedanaesto pitanje navode slučajne susrete sa strancima na ulici, razgovore preko telefona i susrete na treninzima.

Na osnovu odgovora na prethodna pitanja, mogli bismo zaključiti da je natpolovična većina naših ispitanika verovatno već imala određeno interkulturalno i plurilingvalno iskustvo i pre stupanja u kontakt sa novim učenicima strancima koji su se upisali u njihove škole.

U dvanaestom pitanju proveravamo da li bi učenici možda voleli da nastave svoje srednjoškolsko školovanje ili studiranje u inostranstvu, pa njih 69% daje potvrđan odgovor, što možemo povezati sa njihovim prethodno stečenim interkulturalnim znanjima i iskustvom.

Kroz trinaesto pitanje želimo da saznamo da li su učenici svesni značaja izučavanja i poznavanja svoje vlastite kulture. Potvrđan odgovor daje njih 83%, dok 5% ispitanika ima negativan odgovor. Manji broj učenika, odnosno njih 13%, izjavljuju da nisu sasvim svesni tog značaja.

U četrnaestom pitanju smo se interesovali da li su ispitanici zainteresovani da bolje upoznaju kulturu i način života učenika stranaca iz svoje škole i odeljenja. Pozitivno je odgovorilo 32% ispitanika, a njih 68% je dalo negativan odgovor. Među onima koji su potvrđno odgovorili, izdvojili smo par odgovora iz petnaestog pitanja koji se odnose na aspekte iz kulture stranaca koji ih posebno interesuju. To su muzeji, istorija grada, opšta istorija, jezik, način života, način učenja u njihovim školama. Navodimo i njihove

komentare: „Nemam određen aspekt”, „Volim da učim o raznim kulturama tako da bih voljela i njihovu, ali bih voljela i da oni znaju našu kada su već tu”, „Zanimljiv mi je njihov jezik”.

Šesnaesto pitanje se odnosilo na to da li ispitanici primećuju kulturne razlike između sebe i svoje, tj. maternje kulture i učenika strancima koji pripadaju različitim kulturama. Njih 68% je imalo potvrđan odgovor, 10% ispitanika je odgovorilo odrečno, a njih 22% su se izjasnili da nisu sasvim svesni razlika među kulturama.

Kroz sedamnaesto pitanje smo želeli da saznamo da li su naši učenici u stanju da ispolje određeni stepen tolerancije prema drugovima strancima i njihovim različitostima. Velika većina (87%) je odgovorila potvrdno, a njih 13% su imali negativan odgovor. Ovaj podatak bi mogao da nam ukaže na to da je veliki broj učenika kulturno osveščeno i senzitivno, te da poseduje osećaj za „drugost” i empatiju.

Osamnaesto pitanje nam je poslužilo da saznamo da li se pogledi na svet naših ispitanika razlikuju od onih koje imaju njihovi drugovi stranci, pa je 32% učenika odgovorilo pozitivno, 11% je dalo negativan odgovor, a njih 57% je odgovorilo sa „ne znam”. Ovaj postotak za poslednji odgovor bi mogao da nas navede na zaključak da mnogi učenici, uprkos tome što su stekli raznovrsna interkulturalna iskustva i doživeli neki oblik međukulturne interakcije, još uvek nisu izgradili svoje interkulturalne stavove i veštine koji su neophodni da bi se ostvarila istinska interkulturalna razmena.

Kroz naredni set pitanja smo želeli da saznamo kako se ostvaruje interkultura „na delu”, odnosno kako i u kolikoj meri se odvija interakcija između domicilnih i stranih učenika, ne samo u školskom kontekstu, već i izvan njega.

Devetnaesto pitanje nam je poslužilo da saznamo da li ispitanici održavaju kontakte sa drugovima strancima u svom odeljenju. Pozitivan odgovor je dalo 62% učenika, a negativan njih 38%. Smatramo da je ovaj postotak negativnih odgovora prilično visok i ukazuje na to da više od jedne trećine domaćih učenika ne ostvaruje interakciju sa svojim drugovima strancima iz razreda. Moguće razloge za ovakav postotak ćemo navesti u analizi odgovora na pitanja br. 25, 29 i 36 ove ankete.

Onima koji su dali u prethodnom pitanju potvrđan odgovor, uputili smo naredno pitanje (br. 20) koje se odnosi na to koliko često imaju kontakte sa drugovima strancima. Njih 16% se izjasnilo da svakodnevno održava kontakte, 44% ispitanika povremeno održava kontakte, dok njih 40% retko ima kontakte sa strancima u svom razredu.

Kroz pitanje br. 21 smo želeli saznati na kom jeziku domicilni učenici uglavnom komuniciraju sa strancima. Najviše njih, odnosno 54%, je odgovorilo da komuniciraju na crnogorskom ili srpskom jeziku, njih 37 % se izjasnilo da ostvaruju komunikaciju na engleskom jeziku, a njih 9% koristi neki drugi jezik. Stoga smo ih u pitanju br. 22 zamolili da navedu koji drugi jezik koriste u međusobnoj komunikaciji. Nekolicina njih je odgovorila da upotrebljava ruski jezik.

Našim sledećim pitanjem (br. 23) smo nastojali da saznamo da li naši ispitanici žele da sarađuju i da se druže sa učenicima strancima. Njih 62% je dalo pozitivan odgovor, dok je njih 38% odgovorilo odrično.

Naredno pitanje (br. 24) koje smo uputili učenicima odnosilo se na to da li se osećaju spremnima i sposobnima da sarađuju sa strancima i da im pruže pomoć i podršku tokom privikavanja na novu sredinu, učenje jezika i savladavanje školskog gradiva. Njih 52% je odgovorilo potvrdno, negativan odgovor je dalo 15% ispitanika, dok se njih 33% izjasnilo da nisu sasvim sigurni da su u stanju da im pomognu.

U nameri da saznamo uzroke njihovih negativnih odgovora, zamolili smo učenike da nam navedu barem jedan razlog za to (pitanje br. 25). Izdvajamo u nastavku njihove odgovore koji bi se mogli svrstati u tri grupe. Prva se odnosi na jezik. Učenici navode: „Ne razumijemo se”, „Zato što baš i ne znam ruski”, „Zato što ne znam jezik”, „Jer ne žele da pričaju na nekom drugom jeziku osim na njihovom”. Druga grupa odgovora se odnosi na njihove međusobne odnose u razredu. Ispitanici navode: „Neće da sarađuju”, „Nismo puno u kontaktu”, „Pojedini učenici stranci ne žele uopšte da se potrudu oko učenja”. Treća grupa odgovora sadrži lične razloge naših anketiranih učenika, kao što su: „Trebalo da se pobrinem za svoje ocjene, onda kad 'zagusti' nemam vremena njima da pomognem”, „Za sad imam previše obaveza”, „Nisam zainteresovana za tako nešto”.

Takođe smo želeli da saznamo od onih ispitanika čiji je odgovor bio pozitivan kako su ispoljili svoju podršku i pomoć prema strancima u razredu (pitanje br. 26). Navodimo njihove odgovore: „Uvek pomognem oko zadataka”, „Svakodnevno komuniciram sa njima i time im pokazujem da sam tu ako im treba razgovor ili pomoć oko škole”, „Kada god im je nešto potrebno tu sam da pomognem koliko mogu”, „Uvijek sam bila tu da prevodim za njih i trudila sam se da im pomognemo da se što više socijalizuju”, „Pokazala im gradivo i rekla im kako treba i šta treba da se uči”, „Pomažem objašnjavanjem lekcija i domaćih zadataka”, „Pomognem im da shvate gradivo koje učimo”, „Moja podrška je bila takva da su oni mogli učestvovati i u vannastavnim aktivnostima, sklopiti nova prijateljstva i ma koliko to teško bilo naučiti nešto novo”, „Pitam ih šta im treba i ako

nešto nije u redu”, „Razgovaram s njima i odgovaram na njihova pitanja”, „Objasnim im šta im nije jasno”.

Izdvajamo još nekoliko odgovora koji se ne odnose direktno na naše pitanje, ali odslikavaju afirmativne stavove naših ispitanika: „Nije lako doći u nepoznatu zemlju bez poznavanja jezika, želim da se drugi osećaju sigurno i kao kod kuće sa mnom”, „Jer izgledaju kao da žele da rade i rado bih pomogao”, „Neki od njih su jako normalni i stvarno divni kao prijatelji, dok drugi samo prave probleme u razredu, onima koju su okej prema nama treba pomoći”, „Volim da saradjujem sa strancima”, „Voljela bih da im mogu pomoći, ali je to nemoguće jer ne pričaju nijedan osim svog jezika”, „Družio bih se sa njima”, „Njima treba društvo da bi naučili jezik”, „Dobro smo se spojili i nastavićemo drugarstvo i u srednjoj školi”.

Našim sledećim pitanjem (br. 27) smo želeli saznati da li se naši ispitanici druže sa drugovima strancima i van škole. Samo 7% ispitanika je potvrdno odgovorilo na ovo pitanje, njih 76% se izjasnilo da se ne druži sa njima van škole, a njih 17% je izjavilo da se veoma retko druži sa njima van nastave. Ovi podaci jasno ilustruju činjenicu da se njihova interakcija odvija uglavnom samo unutar škole.

Pitanje br. 28 se odnosilo na to da li ispitanici imaju neke predrasude ili stereotipe u vezi sa stranim učenicima. Potvrdno je odgovorilo njih 15%, dok velika većina učenika, odnosno njih 85%, daje negativan odgovor.

U pitanju br. 29. smo želeli da nam ispitanici čiji je prethodni odgovor bio potvrđan navedu koje su to predrasude koje oni imaju prema strancima u svom odeljenju. Pet ispitanika je izjavilo da su stranci nekad čudni, a takođe navode: „Čudni su, i ne trude se da postignu veći nivo, i ne slušaju nastavnike, misle zato što ne znaju naš jezik da će sve biti lako oko ocenjivanja”, „Ne žele da saradjuju”.

Kroz pitanje br. 30 nastojali smo saznati da li prisustvo stranaca u odeljenju doprinosi da nastava iz pojedinih predmeta bude zanimljivija i raznovrsnija ukoliko oni imaju priliku da upoznaju domaće učenike sa nekim sadržajima iz svoje kulture. Potvrdnih odgovora je bilo 32%, a negativnih 68%. Ovi podaci nas navode na zaključak da se aktivnosti ovog tipa ne izvode često u okviru redovne nastave, te da interkulturalni pristup još uvek nije u dovoljnoj meri zaživeo u školama koje pohađaju naši ispitanici.

Pitanjem br. 31 smo želeli saznati da li, po mišljenju ispitanika, prisustvo stranaca čini nastavu složenijom za sve učenike i nastavnike zbog jezičke barijere. Pozitivno je odgovorilo njih 47%, a negativno 53% učenika. Ovakav, skoro ujednačen postotak i pozitivnih i negativnih odgovora ilustruje polarizaciju među ispitanicima, tj. onih koji uvek navode nepoznavanje

jezika kao glavnog uzroka problema u komunikaciji i interakciji između domaćih i stranih učenika, kao i između nastavnika i učenika stranaca, pritom ne čineći ništa da im u tome pomognu, te onih drugih koji u jeziku vide rešenje problema, pa svojim pozitivnim stavom i izraženom voljom da pomognu doprinose da se učenici stranci lakše integrišu i uče jezik kroz međusobnu komunikaciju.

Pitanjem br. 32 smo želeli da saznamo da li su se domicilni učenici nekada osetili uskraćenima za određeni odgovor ili pojašnjenje nastavnika ukoliko su oni morali da se više posvete strancima nego domaćim učenicima. Potvrđan odgovor je dalo njih 25%, a odričan 75% učenika, na osnovu čega bismo mogli izvući zaključak da nastava uz prisustvo stranaca u odeljenju uglavnom ne izaziva negativne implikacije na domicilne učenike.

Kroz pitanje br. 33 nas je interesovalo da li učenici stranci ponekad tokom nastave prezentuju neki sadržaj iz svoje maternje kulture kako bi i domicilni učenici naučili nešto od njih. Pozitivan odgovor je dalo 25% učenika, a negativan njih 75%. Ovi rezultati, poput onih u analizi odgovora na pitanje br. 30, ukazuju i potvrđuju da se interkulturalni pristup u nastavi još uvek ne praktikuje u dovoljnoj meri.

Pitanjem br. 34 smo želeli da saznamo li je proces prenošenja znanja i informacija uglavnom jednosmeran, tj. da li ide samo od domaćih učenika ili nastavnika ka drugovima strancima bez njihove reakcije. Potvrđno je odgovorilo 20% ispitanika, odrično njih 10%, dok se njih 70% izjasnilo da ne zna odgovor. Ovakav postotak odgovora se može dovesti u vezu sa prethodnim pitanjem, kao i sa pitanjem br. 30. Naime, na oba pitanja otprilike jedna trećina ispitanika je imala pozitivan odgovor koji se dovodi u vezu sa primenom interkulturalnog pristupa u nastavi. Podatak da je 70% učenika navelo da ne zna odgovor na ovo pitanje nam ukazuje da je isto otprilike jedna trećina ispitanika prepoznala, možda i nesvesno, suštinu interkulturalnog principa koji se ogleda u dvosmernosti prenosa informacija i znanja. Stoga, indirektno i na osnovu odgovora na ovo pitanje, mogli bismo zaključiti da princip interkulturalnosti još uvek nema dovoljnu primenu u nastavi.

Kroz pitanje br. 35 se informišemo da li strani učenici učestvuju u van-nastavnim aktivnostima škole zajedno sa učenicima iz Crne Gore. Pozitivan odgovor nam je dalo 22% ispitanika, njih 24% ima negativan odgovor, dok 54% učenika ne zna odgovor na ovo pitanje. Ovakav rezultat takođe pokazuje da učenici stranci nisu dovoljno integrisani u školski sistem.

Poslednjim pitanjem (br. 36) koje smo uputili ispitanicima smo želeli da saznamo njihovo mišljenje o tome šta bi trebalo uraditi kako bi se poboljšao i ubrzao proces integracije učenika stranaca u našim školama. Budući da je

ova tematika veoma kompleksna, bilo je izraženih veoma oprečnih stavova i mišljenja, kako onih afirmativnih, kritičkih i sa konstruktivnim predlozima i mišljenjem, tako i onih negativnih. Takođe je i određeni broj ispitanika, tj. njih 16, izjavilo da ne zna odgovor na ovo pitanje, a 50 ispitanika je bilo voljno da nam izrazi i obrazloži svoje stavove i mišljenja. I ove njihove odgovore smo svrstali u nekoliko grupa. Izdvajamo prvo one afirmativne: „Trebalo bi da se više upoznamo sa njima”, „Potrebno je saradjevati sa njima, upoznati ih što je više moguće sa našim jezikom i još stvari”, „Da ih svi prihvatimo kao naše”, „Mislím da bi trebalo dati im prilíku da nam kažu nešto o svojoj državi i kulturi kako bi se osjetili prihvaćeno”, „Stranci su mnogo stídljivi, tako da bi trebalo da djeca koja su odavde prva s njima počnu neku konverzacíju i ohrabre ih”. „Trebalo bi da se družimo više sa njima”, „Da se ima više strpljenja sa njima”. Navodimo neka mišljenja učenika koja sadrže kritičku notu: „Mislím da bi oni trebalo da se više fokusiraju da nauče naš jezik pošto barem u mom odelenju stranci (Rusi) odbijaju da nauče naš jezik”, „Da se oni malo više potrudé i raspítaju šta trebaju da urade za dobru ocenu”, „Ja mislim da bi prije nego krenu u našu školu prvo i osnovno trebalo biti da nauče naš jezik bar malo da mogu za najbitnije stvari da komuniciraju. Takođe bi trebalo da se oni malo više zainteresuju jer često izgleda kao da im uopšte nije stalo do rada”. Izdvajamo i nekoliko mišljenja koja su praćena konstruktivnim predlozima: „Uključiti ih više u nastavu”, „Da sto brže nauče naš jezik”, „Možda dodatni časovi crnogorskog jezika za te učenike jer je pretežno to razlog usporavanja nastave”, „Održati besplatne časove učenja našeg jezika”, „Po mom mišljenju, trebalo bi prvo íći pola godine/godinu dana na kurs maternjeg jezika”, „Mislím da bi stranci trebalo da budu u jednom razredu i da imaju nastavnika koji zna njihov jezik i naš jezik da bi bolje naučili i tako i sebi i nama uštedeli vreme”, „Staviti ih sve u jedno odjeljenje”, „Trebalo bi osnovati odeljenje samo za strance”, „Da se napravi posebno odeljenje za strance kako bi mogli medjusobno da se upoznaju i družé jer ovako niko ne priča s njima”, „Bolja organizacija”, „Trebalo bi da se poveća broj nastavnika i da ti nastavnici znaju da objasne”, „Da se prevodi preko telefona da bi bila bolja komunikacija između stranaca i nastavnika”, „Da se ne stavljaju strani učenici u posebna odeljenja već da uče kao i svi normalni djaci, samo da imaju neku veću vrstu pažnje odnosno, da dobíju knjige koje će im pomoći da se lakše sporazumíjevaju”. Nažalost, bilo je i veoma negativnih mišljenja, srećom, samo ova dva izdvojena stava: „Nek ídu u rusku školu jer ovde ništa ne rade, no samo sjede” i „Mislím da svi treba da se vrata odakle su došli”. Ovu analízu bismo završili citiranjem mišljenja jednog ispitanika koje u sebi sadrži sve osobenosti iz četiri gorepomenutih grupa: „Da pokušaju da se uklope u naš mentalitet, način rada, disciplínu takodje jer je ovo naša zemlja

i mislim da je osnovno kada se ode u bilo koju zemlju u kojoj ćemo živeti da znamo jezik. To je neko poštovanje, a ne da se mučimo i mi i nastavnici da bi prevodili i tako dalje. Mislim da nisu ispoštovati svoj boravak ovdje jer je veliki broj njih problematično u mom odjeljenju”.

Smatramo da su svi izneti stavovi i mišljenja ispitanika, kako u ovom poslednjem pitanju, tako i u nekoliko prethodnih pitanja otvorenog tipa, od značaja i da jasno i realno odslikavaju razlike koje postoje, kako među našim učenicima, tako i među strancima. Takođe je evidentno, shodno iskazima ispitanika, da nije u svim odelenjima jednaka struktura učenika, da je u nekima od njih primetna integracija stranaca, a u nekima se taj proces odvija jako sporo ili ga uopšte nema. Stoga izražavamo nadu da će svi izneti afirmativni stavovi učenika i njihova konstruktivna mišljenja doprineti bržoj integraciji učenika stranaca u školski sistem.

VI Zaključak

Ovim istraživanjem želeli smo ispitati učenike završnog razreda osnovne škole o njihovim stavovima i pogledima koji se odnose na interkulturalne kontakte i ujedno istražiti u kolikoj meri oni, zajedno sa svojim drugovima strancima iz razreda stižu i razvijaju svoju IKK, te da li ima problema u konkretnoj interkulturalnoj razmeni sa strancima u samoj učionici i van nje. Ono što smo ustanovili je da određeni broj ispitanika nije još uvek stekao dovoljna interkulturalna znanja koja bi im omogućila lakšu interakciju i dijalog sa osobama sa drugačijim identitetima i iz različitih kulturnih sredina. Učenici koji su iskazali u anketi da poseduju određena interkulturalna znanja i veštine, takođe bi trebalo da budu potpomognuti od strane svojih nastavnika, uprave škole i eventualno kulturnih poslenika iz lokalne zajednice tako što će deci pružiti priliku da kroz češće susrete sa predstavnicima inostranih organizacija ili kraćim studijskim boravcima u inostranstvu razvijaju svoje instrumentalne veštine, kao što je sposobnost snalaženja u nepoznatoj sredini, zatim interaktivne veštine, poput sposobnosti koordinacije verbalne i neverbalne interakcije sa drugim osobama, a naročito strancima, te veštine otkrića i interpretacije. Zanimljiv je podatak da se ove veštine ne pominju u nastavnom programu, pa bi stoga bila dobrodošla još jedna revizija plana i programa koja bi uključila i ove komponente za koje smo u analizi ankete utvrdili da nisu dovoljno razvijene kod većine ispitanika. Takođe bi bilo potrebno neprestano stvarati bolje uslove za obavljanje konkretnih interkulturalnih aktivnosti i operacionalizaciju nastavnih sadržaja. Sve gorenavedeno bi doprinelo da se naši učenici osposobe da ne samo unaprede svoju kulturu i interkulturu „na delu”, odnosno u konkretnoj atmosferi učionice i u nastavnoj praksi kroz komunikaciju sa strancima koji su u istom odelenju, već da

zaista one zažive i kasnije u drugim interkulturalnim susretima koje će imati ako odu na školovanje, profesionalno usavršavanje ili rad u inostranstvo. Samo tada će oni moći da uđu u globalizovani svet odraslih koji od njih zahteva da izrastu u sposobne interkulturalne govornike i medijatore, a ne da budu samo obični akteri u komunikaciji. Takođe se nadamo da će sve ono što su ispitanici naveli u svojim iskazima o tome šta bi trebalo učiniti da se pomogne strancima u našim školama da se brže i bezbolnije integrišu u nastavni i kulturni milje Crne Gore imati odjeka kod relevantnih školskih i ostalih struktura našeg društva.

BIBLIOGRAFIJA

- BENNETT, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), *Education for the intercultural experience* (2nd ed., pp. 21–71). Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- BYRAM, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Clevedon: Multilingual Matters
- 2000. *Assessing Intercultural Competence in Language Teaching*. Sprogforum, 18 (6): 8–13.
  - 2003. On being bicultural‘ and intercultural. In *Intercultural Experience and Education*, eds. Geof Alred, Michael Byram and Michael Fleming, 50–66. Clevedon, England: Multilingual Matters.
  - 2004. *Researching Political and Cultural Education in Foreign Language Teaching*. In M.
- BJÖRKLUND, T. Gullberg, & K. SJÖHOLM (Eds.), (pp. 11–37)
- BYRAM, M. and G. ZARATE (1997). Defining and assessing intercultural competence: Some principles and proposals for the European context. *Language Teaching*, 29, 14–18.
- LARZÉN, E. (2005). *In pursuit of an intercultural dimension in EFL-teaching: Exploring cognitions among Finland-Swedish comprehensive school teachers*. Diss. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- MUŠURA, G. (2019). *Sticanje interkulturalne komunikativne kompetencije u nastavi italijanskog jezika kao stranog u osnovnoj školi*. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. Doktorska disertacija
- VRBOVA, (2006). *Developing Cultural Awareness in ELT*, University of Pardubice, thesis
- VUČO, J. (2013). *O nekim specifičnostima interkulturalne razmene u savremenoj nastavi stranih jezika*, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*

(II/1), ur. S. Gudurić i M. Stefanović (Novi Sad: Filozofski fakultet), 373–379.

Elektronski izvori

<https://rtnk.me/drustvo/skoro-100-000-stranaca-sa-dozvolom-boravka-zi-vi-u-crnoj-gori/> pristupljeno 15.09.2023.

[https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](https://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf) pristupljeno 15.09.2023.

Prilog 1

Anketa

Poštovani učenici,

Ljubazno Vas molim da iskreno odgovorite na pitanja iz ove ankete koju sprovodim u okviru svog istraživanja na temu interkulturene komunikativne kompetencije među učenicima osnovnih škola na teritoriji opštine Budva. Ova anketa je anonimna i na dobrovoljnoj je osnovi.

Unapred Vam se puno zahvaljujem što ćete svojim učešćem i iskrenim odgovorima dati doprinos detaljnijem sagledavanju ove kompetencije koja poprima sve veći značaj u savremenoj školi, a naročito u učionici stranih jezika.

dr Gordana Mušura

1. Pol
  - a) Muški
  - b) Ženski
2. Koju školu pohađaš?
  - a) „Stefan Mitrov Ljubiša”
  - b) „Druga osnovna škola”
  - c) „Mirko Srzentić”
3. Pored engleskog, koji drugi strani jezik učiš u školi kao obavezni izborni predmet?
  - a) francuski
  - b) italijanski
  - c) nemački
4. Da li možda učiš još neki drugi strani jezik u vannastavnom kontekstu?
  - a) Da
  - b) Ne
5. Ako je tvoj prethodni odgovor potvrđan, navedi koji još jezik učiš
6. Da li si ikada putovao/putovala u inostranstvo i imao/imala kontakte sa strancima?
  - a) Da
  - b) Ne
7. Ako je tvoj prethodni odgovor potvrđan, u kojim stranim zemljama si bio/bila do sada?
8. Na kom si jeziku komunicirao/komunicirala sa strancima?
  - a) Na engleskom
  - b) Na italijanskom
  - c) Na francuskom

- d) Na ruskom
  - e) Na maternjem
  - f) Na nekom drugom jeziku navedite kojem
9. Navedi na kom drugom jeziku si komunicirao/komunicirala
10. Kako se odvijala vaša komunikacija?
- a) U direktnom kontaktu sa osobama iz drugih zemalja, kao što su poznanici i prijatelji
  - b) U online komunikaciji na društvenim mrežama, forumima, e-kupovini
  - c) Prilikom letovanja, zimovanja i drugih turističkih putovanja
  - d) Na neki drugi način
11. Navedi taj drugi način
12. Da li bi možda voleo /volela da nastaviš svoje srednjoškolsko školovanje ili studiranje u inostranstvu?
- a) Da
  - b) Ne
13. Da li si svestan/svesna značaja izučavanja i poznavanja svoje vlastite kulture?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Nisam sasvim svestan/svesna tog značaja
14. Da li si zainteresovan/zainteresovana da bolje upoznaš kulturu i način života učenika stranaca iz tvoje škole i odeljenja?
- a) Da
  - b) Ne
15. Ako je tvoj prethodni odgovor potvrđan, koji aspekt iz njihove kulture te posebno interesuje?
16. Da li primećuješ kulturne razlike između sebe i svoje, tj. maternje kulture i učenika stranaca koji pripadaju različitim kulturama?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Nisam sasvim svestan/svesna razlika koje postoje
17. Da li si u stanju da ispoljiš određeni stepen tolerancije prema njima i njihovim različitostima?
- a) Da
  - b) Ne
18. Da li se tvoji pogledi na svet razlikuju od onih koje imaju tvoji drugovi stranci?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Ne znam

19. Da li održavaš kontakte sa drugovima strancima u svom odjeljenju?
  - a) Da
  - b) Ne
20. Ako je tvoj prethodni odgovor potvrđan, koliko često imaš kontakte sa njima?
  - a) Svakodnevno
  - b) Povremeno
  - c) Retko
21. Na kom jeziku uglavnom komunicirate?
  - a) Na crnogorskom/srpskom
  - b) Na engleskom
  - c) Na nekom drugom jeziku
22. Navedi koji je to jezik
23. Da li želiš da saraduješ i da se družiš sa učenicima strancima?
  - a) Da
  - b) Ne
24. Da li se osećaš spremnim i sposobnim da saraduješ sa njima i da im pružiš pomoć i podršku tokom privikavanja na novu sredinu, učenje jezika i savladavanje školskog gradiva?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Nisam sasvim siguran/ sigurna da sam u stanju da im pomognem
25. Ako je tvoj prethodni odgovor negativan, navedi barem jedan razlog
26. Ako je tvoj prethodni odgovor pozitivan, navedi kako si ispoljio/ ispoljila svoju podršku i pomoć prema njima
27. Da li se družiš sa njima i van škole?
  - a) Da
  - b) Ne
  - c) Veoma retko
28. Da li imaš neke predrasude ili stereotipe u vezi sa stranim učenicima?
  - a) Da
  - b) Ne
29. Ako je tvoj prethodni odgovor potvrđan, navedi koje su to predrasude
30. Da li prisustvo stranaca u tvom odeljenju doprinosi da nastava iz pojedinih predmeta bude zanimljivija i raznovrsnija ukoliko oni imaju priliku da vas upoznaju sa nekim sadržajima iz svoje kulture?

- a) Da
  - b) Ne
31. Da li, po tvom mišljenju, njihovo prisustvo čini nastavu složenijom za sve učenike i nastavnike zbog jezičke barijere?
- a) Da
  - b) Ne
32. Da li si se nekad osetio uskraćenim za određeni odgovor ili pojašnjenje nastavnika ukoliko je on/ona morao/morala da se više posveti strancima nego domaćim učenicima?
- a) Da
  - b) Ne
33. Da li učenici stranci ponekad tokom nastave prezentuju neki sadržaj iz svoje maternje kulture kako biste i vi, domaći učenici, naučili nešto od njih?
- a) Da
  - b) Ne
34. Da li je proces prenošenja znanja i informacija uglavnom jednosmeran, tj. da li ide samo od vas domaćih učenika ili nastavnika ka vašim drugovima strancima bez njihove reakcije?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Ne znam
35. Da li strani učenici učestvuju u vannastavnim aktivnostima škole zajedno sa učenicima iz Crne Gore?
- a) Da
  - b) Ne
  - c) Ne znam
36. Šta bi, po tvom mišljenju, trebalo uraditi kako bi se poboljšao i ubrzao proces integracije učenika stranaca u našim školama?